

VIITTOMIEN HISTORIALLINEN MUUTOS JA DEIKONISAATIO SUOMALAISESSA VIITTOMAKIELESSÄ

Tommi Jantunen

Yleinen kielitiede, Helsingin yliopisto
tommi.jantunen@helsinki.fi

Suomen Kuurojen Liitto julkaisi 1910-luvulla ensimmäisen suomalaista viittomakieltä kuvaavan sanakirjan. Tämän kolmena vihkosena ilmestyneen kirjan nimi oli De dövstummas åtbördspråk i Finland – Kuuromykkäin viittomakieli Suomessa ja sen oli laatinut kuuro opettaja David Fredrik Hirn (1910, 1911, 1916). Sanakirja sisältää noin 450 lekseemiä, jotka on esitetty 344:ssä laadukkaassa viittomavalokuvassa. Hirnin sanakirja mahdollistaa suomalaisen viittomakielen viittomissa tapahtuneiden historiallisten muutosten tutkimisen, mikä on tämän artikkelin aihe. Artikkelissa käsitellään Frishbergin (1975) amerikkalaisesta viittomakielestä (ASL) tekemän tutkimuksen viitekehysessä suomalaisen viittomakielen viittomissa tapahtuneita luonnollisia fonologisia muutoksia ja niiden suhdetta Frishbergin ASL:lle muotoilemaan deikonisaatio-argumenttiin. Artikkelissa osoitetaan, että vaikka suomalaisessa viittomakielessä on tapahtunut samankaltaisia muutoksia kuin ASL:ssä, ei muutosten suunta aina ole ollut ikonisesta arbitraariseen, vaan joskus jopa päinvastoin.

Avainsanat: suomalainen viittomakieli, viittoma, ikonisuus, arbitraarisuus, luonnollinen fonologinen muutos, kielen muutos

1. JOHDANTO

Viittomakieliä tutkiva moderni kielitiede on tieteenalana verrattain nuori. Yleisesti sen katsotaan saaneen alkunsa vuonna 1960, jolloin William C. Stokoe julkaisi pioneeritutkimuksensa amerikkalaisen viittomakielen

(ASL, American Sign Language) fonologisesta rakenteesta. Teoksessaan *Sign Language Structure* Stokoe ensimmäisenä modernin kielitieteen edustajana analysoi ASL:n viittomia osoittaen niiden rakentuvan kolmentyyppisistä fonologisista yksiköistä – käsimuodoista, artikulaatiopaikoista ja liikkeistä. Näiden rakenneyksiköiden hän katsoi olevan funktioltaan analogisia puhuttujen kielten sanoja koostavien foneemien kanssa, sillä esimerkiksi käsimuodon vaihtuminen toiseksi (paikan ja liikkeen pysyessä samoina) saattoi muuttaa viittoman merkitystä (ks. kuvio 1). Viittomakielten kielistatuksen kannalta Stokoen analyysi oli käänteentekevä: kun vielä 1900-luvun alun strukturalistit olivat pitäneet viittomia holistisina, edelleen

Kirjoittajan osoite: Yliopistonkatu 17 C 37, 40100 JYVÄSKYLÄ, tommi.jantunen@helsinki.fi. Tämä artikkeli pohjaa vuonna 2000 Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitokselle tekemääni *pro gradu* -tutkielmaan, jossa käsitelin suomalaisen viittomakielen syntä, vakiintumista ja kuvaamisen periaatteita (ks. Jantunen, 2001); artikkeli on valmistunut toimiessani Kuurojen Liiton viittomakielen tutkijana. Kiitän *Puhe ja kieli* -lehden refereerausuntojen antajia heidän arvokkaista kommentistaan. Kirjoituksen lopullisesta sisällöstä kannan itse täyden vastuun.

jakamattomina eleinä ja viittomakieliä pelkinä puhuttujen kielten johdannaisina (esim. Bloomfield, 1935), todisti Stokoe, että viittomakielissäkin on kaksoisjäsenyys ja että ne ovat täten rinnastettavissa puhuttuihin luonnollisiin kieliin.

Vaikka Stokoen neljäkymmentä vuotta sitten julkaistava tutkimus olikin ensimmäinen modernin kielitieteen (strukturalismin) menetelmiä hyödyntävä viittomien rakenneanalyysi, ei se missään nimessä ollut ensimmäinen viittomakieliä tai niiden viittomia koskenut kuvaus. Kuurojen käyttämät eleet olivat olleet oppineiden kiinnostuksen kohteena jo ainakin 1600-luvulla: John Bulwer julkaisi vuonna 1644 teoksen *Chirologia – Or the Naturall Language of the Hand* (Deuchar, 1984), ja 1900-luvun alkuun mennessä useiden maiden viittomakielistä oli olemassa jo koko joukko erilaisia tutkimuksia.

Suomen voidaan katsoa olleen 1900-luvun alussa viittomakielten tutkimuksen terävimmässä kärjessä, sillä ensimmäinen suomalaista viittomakieltä¹ kuvaava sanakirja valmistui 1910-luvulla. Tämän kolmena viikkosena ilmestyneen kirjan nimi oli *De dövtummas åtbördspråk i Finland – Kuuromykkäin viittomakieli Suomessa* ja sen oli laatinut ammattivalokuvaajanakin (ks. Naukarinen, 1996) mainetta niittänyt kuuroopettaja David Fredrik Hirn. Sanakirja sisältää noin 450 lekseemiä, jotka on esitetty 344:ssä laadukkaassa viittomavalokuvassa.²

Hirnin sanakirja mahdollistaa suomalaisen viittomakielen viittomissa tapahtuneiden historiallisten muutosten tutkimisen, mikä on tämän artikkelini aihe. Täsmällisemmin ilmaistuna käsittelen tässä artikkelissa joitakin suomalaisen viittomakielen viittomissa tapahtuneita *luonnollisia fonologisia muutoksia* ja erityisesti niiden suhdetta Frishbergin (1975) ASL:lle muotoilemaan *deikonisaatio*-argumenttiin. Luonnollisilla fonologisilla muutoksilla tarkoitan sellaisia

viittomien muodon (ei merkityksen) muutoksia, jotka perustuvat kaikille ihmisille yhteisiin anatomisiin ja psyko-fyysisiin seikkoihin, kuten pyrkimykseen helpottaa viittomien tuottamista ja havaitsemista.³ Frishbergin deikonisaatio-argumentilla viitataan puolestaan Frishbergin väitteeseen, jonka mukaan ASL:n viittomat ovat historiallisten muutosten seurauksena menettäneet alkuperäisiä ikonisia ja pantomiimisia piirteitään – tai läpinäkyvyyttään – ja muuttuneet arbitrarisemmiksi muodoiksi. Deikonisaatiota on perinteisesti pidetty kaikkein näkyvimpänä muutostendenssinä viittomakielissä (esim. Frishberg, 1975; Jantunen, 2001; Klima & Bellugi, 1979; Rissanen, 1985).⁴

2. VIITTOMISTA

Ennen siirtymistä varsinaiseen aiheeseeni katson tarpeelliseksi esitellä lyhyesti ja yleisesti viittomia ja niiden analyysissa tavanomaisesti käytettyä termistöä. Yksityiskohtaisemmin aihetta ovat selostaneet esimerkiksi Jantunen (2001), Rissanen (1985), Savolainen (2000) ja Takkinen (2002).

Kuten *sanan*, myös *viittoman* yleispätevä määrittely on vaikeaa. Jos ei oteta huomioon esimerkiksi yhdysviittomia, voidaan viittoma kuitenkin määritellä viittomakielten pienimmäksi vapaaksi merkitystä kantavaksi muodoksi. Sen vastine puhutuissa kielissä voi olla sana, lauseke tai kokonainen lause. (Rissanen, 1985.)

Moni viittoma on muodoltaan *ikoninen* eli muistuttaa muotonsa puolesta sitä, mihin sillä viitataan. Ikonisuudestaan huolimatta viittomien muodon perusteella ei kuitenkaan aina voi päätellä viittomien tarkoitetta. Ikonisuuden läpinäkyvyys siis vaihtelee. Läpinäkyvimpiä ovat konkreettisten tarkoitteiden muotoon viittaavat viittomat, kuten PALLO,⁵ jossa kädet kuvailevat pallon muotoa; muiden kuin konkreettisten tarkoitteiden

den muotoon viittaavien viittomien voidaan katsoa olevan muodoltaan mielivaltaisempia eli *arbitraarisempia*.

Yleisesti arbitraarisuudella tarkoitetaan sitä, että merkin muoto ei muistuta sen tarkoitetta.

Yksittäinen viittoma tuotetaan ensisijaisesti *manuaalisilla artikulaattoreilla* eli käsillä. Viittoma voi olla joko yksi- tai kaksikätkäinen. Viittoman tuottoon osallistuvia käsiä nimitetään termeillä *dominoiva* ja *ei-dominoiva käsi*. Oikeakätisellä viittojalla oikea käsi on yleensä dominoiva käsi ja vasen ei-dominoiva. Vasenkätisellä taas vasen käsi on yleensä dominoiva käsi ja oikea ei-dominoiva. Yksikätkäiset viittomat tuotetaan dominoivalla kädellä; kaksikätkäiset viittomat voidaan tuottaa joko siten, että molemmat kädet ovat aktiivisia tai siten, että ei-dominoiva käsi toimii paikkana (ks. kaksikätkäisten viittomien typologia luvussa 3.1).

Viittojalla on manuaalisten artikulaattoreiden lisäksi käytössään myös joukko *ei-manuaalisia artikulaattoreita*. Ei-manuaalisilla artikulaattoreilla tarkoitetaan muita käsien ohella liikkumaan kykeneviä ruumiinosia kuten koko kehoa, päätä ja suuta. Ei-manuaaliset artikulaattorit voivat toimia itsenäisesti tai kerrosteisesti manuaalisten artikulaattoreiden kanssa.

Tyypillinen kerrosteisesti manuaalisten artikulaattoreiden kanssa toimiva ei-manuaalinen artikulaattori on suu. Moniin ensisijaisesti manuaalisiin viittomiin liittyy yleensä jonkinlainen suunliike. Suomalaisessa viittomakielessä on kahdentyyppisiä suunliikkeitä: *viittomakielisiä huulioita*, joilla ei ole (ainakaan synkronista) yhteyttä puhuttujen kielten sanoihin, ja suomen kielen *sanaahmoja*, jotka ovat yleensä äänettöminä tuotettuja suomen sanoja tai niiden osia. Tässä artikkelissa en käsittele suunliikkeitä enkä niissä mahdollisesti tapahtuneita muutoksia (suunliikkeitä tarkemmin ks. Boyes Braem & Sutton-

Spence, 2002; Malm, 1998; Pimiä, 1987).

Viittomia voidaan luokitella eri tavoin. Eräs etenkin leksikografian kannalta mielekäs tapa on jäsentää viittomat *kiinteisiin viittomiin* ja *polysynteettisiin viittomiin*. Kiinteät viittomat ovat niin kutsutun vakiintuneen leksikon viittomia eli viittomia, joille on määritettävissä perusmuoto ja joilla on rajallinen merkitys. Polysynteettiset viittomat (ks. Wallin 1996) – joita on kutsuttu myös muun muassa *klassifikatorisiksi viittomiksi* – ovat puolestaan viittomia, joilla ei ole perusmuotoa. Ne ovat yleensä käyttöyhteydessä luotuja, tarkoitteen muotoa tai muita ominaisuuksia välittömästi jäljitteleviä viittomia, joiden merkitystä ei ole helppo kuvata. Monilla kiinteillä viittomilla on polysynteettinen alkuperä, ja polysynteettiset viittomat ovatkin osa produktiivista leksikkoa.

Kaikki tässä artikkelissa käsittelemäni modernit viittomat ovat kiinteitä viittomia. Vanhojen muotojen kategorisointi on sen sijaan hieman hankalampaa: vaikka useat vanhat viittomat ovatkin selkeästi kiinteitä, niin silti monet muodot ovat vielä kovin pantomiimisia ja näin ehkä lähempänä polysynteettisiä kuin kiinteitä muotoja. Muodoltaan pantomiimiseksi kuvailemiani viittomia ei kuitenkaan pidä samastaa polysynteettisiksi viittomiksi: polysynteettiset viittomat ovat tarkoin säännöin rakennettuja ja tuotettuja, kun taas pantomiimissa muodoissa näitä sääntöjä ei ole tai ne eivät ainkaan vielä ole vakiintuneet. *Pantomiimin* yleensä määrittelen tässä artikkelissa karkeasti ei-kielelliseksi, kuvailevaksi ja kokonaisvaltaiseksi toiminnaksi, joka eroaa kielellisestä toiminnasta juuri konventioiden – tai pikemminkin niiden puutteen – suhteen.

Viittomien katsotaan nykyään koostuvan viidentyyppisistä rakenneosista:

- käsimuodoista
- artikulaatiopaikoista
- liikkeistä

- orientaatioista ja
- ei-manuaalisista elementeistä.

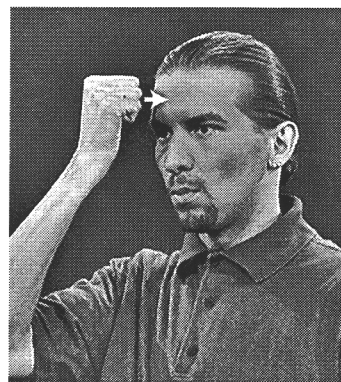
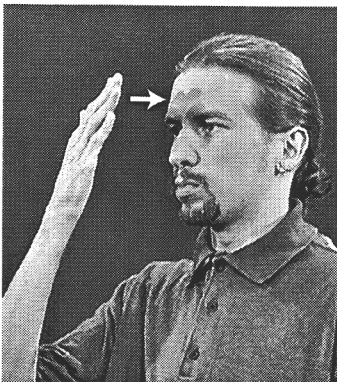
Käsimuodot, artikulaatiopaikat ja liikkeet ovat Stokoen (1960) identifioimia alkuperäisiä viittomien rakenneosia. Käsimuodolla tarkoitetaan sormien asentoa viittoman aikana; artikulaatiopaikalla viitataan siihen kohtaan viittojan keholla tai viittojan edessä olevassa viittomatilassa, jossa viittoma suoritetaan, ja liikkeellä tarkoitetaan artikulaattorin (tai artikulaattoreiden) tekemää liikettä. *Orientaatioilla* taas tarkoitetaan käden tai sormien asentoja suhteessa viittojan vartaloon ja *ei-manuaalisilla elementeillä* tavallisesti viittomiin sisältyviä kehon, pään ja suun liikkeitä (Savolainen, 2000). Rakenneosien muodostamiin luokkiin viitataan tavallisesti termillä *parametri*.

Viittomien rakenneosat kykenevät erottelemaan merkityksiä samalla tavoin kuin äänteet puhutuissa kielissä. Kuviossa 1 on esitetty kaksi erimerkityksistä suomalaisen viittomakielen viittomaa, jotka eroavat toisistaan yhden rakenneosan (tässä: käsimuodon) suhteen.

Vaikka viittomien rakennekuvauksen problematiikka ei varsinaisesti kuulu tämän artikkelin aihepiiriin, haluan silti lyhyesti valottaa

kahta vallitsevaa kuvauserinnettä. Stokoen (1960) aloittamassa kuvauserinteessä viittomat kuvataan ajallisesti jakamattomina kokonaisuuksina, viiden samanaikaisesti toteutuvan parametrin kombinaatioina. Parametrien toteutummat eli viittomien käsimuoto, paikka, liike, orientaatio ja ei-manuaalinen elementti esitetään eriasteisin symbolein. Uudemmassa, Scott Liddellin (1984) introdusoimassa kuvauserinteessä viittomat kuvataan puolestaan aikajanelle peräkkäin sijoittuvien segmenttien jonoina. Nämä segmentit rakentuvat käsimuotoja, artikulaatiopaikkoja, liikkeitä, orientaatioita ja ei-manuaalisia elementtejä esittävästä piirteistä.

Stokoen ja Liddelliin henkilöimäni kuvauserinteet korostavat viittomien rakenteen eri dimensioita: stokoelainen perinne viittomien *paradigmaattista* rakennetta ja liddelliäinen perinne viittomien *syntagmaattista* rakennetta. Puhuttujen kielten puolella stokoelaista perinnettä voidaan verrata tapaan esittää yhtä segmenttiä koostavat artikulatoriset piirteet. Tästä seuraa, että stokoelaisessa perinteessä viitottujen ja puhuttujen kielten rakenteet näyttävät erilaisina: viittomat vertautuvat puhutuissa kielissä segmentteihin, eivät segmenttien jonoihin, sa-

KUVIO 1. Suomalaisen viittomakielen minimipari, jossa merkitystä erottava rakenneosa on käsimuoto. Vasemmalla *Suomalaisen viittomakielen perussanakirjan* (Malm 1998) artikkeli 2 ja oikealla artikkeli 425. Vasemmanpuoleisen viittoman merkitykset ovat: musta, mustuus. Oikeanpuoleisen viittoman merkitykset ovat: muistaa, muisti, säilyttää mielessä, pitää mielessä; muisto.

noihin (joskin myös sanat voivat olla yksisegmenttisiä, kuten englannin epämääräinen artikkeli *a*). Liddelliläisessä perinteessä viittomien ja sanojen rakenteet, ja täten myös viitottujen ja puhuttujen kielten rakenteet, ovat keskenään verrannollisia.

Tässä artikkelissa näkemykseni viittomien rakenteesta perustuu stokoelaiseen perinteeseen.

3. VIITTOMIEN HISTORIALLINEN MUUTOS

Esittelen ensin (luku 3.1) Frishbergin (1975) tutkimuksen ASL:n viittomien historiallisesta muutoksesta, minkä jälkeen siirryn suomalaisen viittomakielen viittomissa tapahtuneiden luonnollisten fonologisten muutosten käsittelyyn (luku 3.2). Suomalaisen viittomakielen viittomien historiallista muutosta koskeva katsaukseni perustuu Frishbergiin; muutosten yleisen esittelyn ohella tarkastelen erityisesti muutosten suhdetta Frishbergin deikonisaatio-argumenttiin.

3.1 Frishbergin tutkimus ASL:n viittomien historiallisesta muutoksesta

Nancy Frishberg (1975) on tutkinut viittomien historiallista muuttumista ASL:ssä. Hän on osoittanut, että ASL:n viittomissa on aikojen saatossa tapahtunut luonnollisia fonologisia muutoksia eli muutosmuutoksia, jotka ovat kohdistuneet viittomien muotoon, ja joiden perusta on ollut ihmisten anatomiasa ja psyko-fysiikassa, kuten varsin yleisessä pyrkimyksessä helpottaa artikulaatiota ja havaitsemista. Muutosten funktio on Frishbergin mukaan ollut kielisysteemin konsistenssin säilyttäminen.⁶

Frishberg on ryhmitellyt ASL:n viittomissa tapahtuneet muutokset viiteen kategoriaan, jotka ovat

1. *symmetry* 'muutokset, jotka ovat lisänneet viittomien symmetriaa'
2. *displacement* 'viittomien artikulaatiopaidassa tapahtuneet muutokset'
3. *assimilation and fluidity* 'muutokset, jotka ovat lisänneet artikulaation sujuvuutta'
4. *lexical content limited to the hands* 'muutokset, jotka ovat siirtäneet leksikaalisen sisällön välitysvastuuta manuaalisille artikulaattoreille'
5. *morphological preservation* 'morfologisesti motivoituneet muutokset'.

Selostan kutakin Frishbergin muutoskategoriaa lyhyehkösti seuraavassa.

1. *Symmetry*. Viittomien symmetriaa lisänneet muutokset ovat kohdistuneet kaksikätiisiin viittomiin; ne ovat olleet aktiivisia liikkeen ja käsimuodon parametreissa. Symmetriaa lisänneiden muutosten ensisijaisena katalysaattorina voidaan pitää pyrkimystä helpottaa viittomien tuottamista, sillä symmetriset muodot ovat motorisesti yksinkertaisempia artikuloida kuin epäsymmetriset.

Liikkeen symmetriaa lisänneet muutokset ovat koskeneet sellaisia yksikäteisistä kaksikäteiseksi muuttuneita viittomia, joissa molemmat kädet ovat alkaneet toimia aktiivisesti (ympäristöistä, joissa yksikäteiset viittomat ovat muuttuneet kaksikäteiseksi ks. kohta 2. *Displacement*). Tällaisissa muutosprosesseissa lisättävä käsi on omaksunut alkuperäisen käden käsimuodon ja sen tekemän liikkeen kanssa symmetrisen liikkeen eli joko kopiointiliikkeen, vuoroliikkeen tai vastaliikkeen.

Käsimuotojen symmetriaa lisänneet muutokset ovat koskeneet sellaisia kaksikäteisiä viittomia, jotka on tuotettu eri käsimuodoilla. Tällaisissa muutosprosesseissa jomman kumman käden käsimuoto on muuttunut samanlaiseksi toisen käden käsimuodon kanssa. Käsimuotojen symmetriaa lisännei-

tä muutoksia on helppo jäsentää seuraavan Battisonin (1978) kaksikätisille viittomille muotoileman typologian avulla (id., 28–30):

Type 1: Two-handed signs in which both hands are active and perform identical motor acts; the hands may or may not contact each other, they may or may not contact the body, and they may be in either a synchronous or alternating pattern of movement.

Type 2: Two-handed signs in which one hand is active and one hand is passive, but both hands are specified for same handshape.

Type 3: Two-handed signs in which one hand is active and one hand is passive, and the two hands have different handshapes.

Battisonin typologian perusteella voidaan sanoa, että kaikki käsimuotojen symmetriaa lisänneet muutokset ovat siirtäneet kaksikä-tisen viittoman luokasta 3 luokkaan 2.

2. *Displacement.* Viittomien artikulaatiopaikoissa on Frishbergin (1975) mukaan ollut havaittavissa seuraavanlaisia muutosten-
densennejä (id., 703):

Head displacement: For signs made in contact with the face,

- a. two-handed signs become one-handed;
- b. the specific location on the face changes historically from the center to the perimeter.

Body displacement: For signs [not in contact with the face],

- a. one-handed signs become two-handed;
- b. the location becomes more centralized about the line of bilateral symmetry, and moves up toward the hollow of the throat.

Viittomissa, joissa manuaalinen artikulaattori on koskettanut kasvoja artikulaatiopaikka on pyrkinyt muuttumaan kasvojen keskeltä niiden sivuille. Viittomat, joissa ei ole ollut manuaalisen artikulaattorin kasvokontaktia ovat puolestaan pyrkineet muutta-

maan artikulaatiopaikkaansa kohti kehon vertikaalista keskiviivaa ja kaulan aluetta.

Artikulaattorin kasvokontaktia vaatineet kaksikäiset viittomat ovat usein muuttuneet yksikäisiksi, kun taas muualla tuotetut yksikäiset viittomat ovat osoittaneet taipumusta muuttua kaksikäisiksi. Todettakoon, että tämä viittomien muutos yksikäisistä kaksikäisiksi tai päinvastoin on historiallisena prosessina hieman kyseenalainen; muutoksen systemaattisuutta on vaarallista arvioida, sillä viittomat voivat usein esiintyä melko vapaasti yksi- tai kaksikäisinä.

Artikulaatiopaikan muutokset ovat Frishbergin mukaan olleet ensisijaisesti havaitsemisen helppous -periaatteen motivoimia: monet muutokset ovat siirtäneet viittomia lähemmäs kasvojen aluetta, joka on alue, jonne viittojat kommunikaatiotilanteessa katsovat. Frishbergin artikulaatiopaikan muutoksille antama selitystä tukee muun muassa Siplen (1978) tutkimus visuaalisesta hahmottamisesta.

3. *Assimilation and fluidity.* Artikulaation sujuvuutta lisänneet historialliset muutokset ovat olleet aktiivisia etenkin yhdysviittomissa. Ne ovat pyrkineet tekemään yhdysviittomien eri osien liikkeistä ja osien välisistä siirtymistä mahdollisimman vaivattomia.

Frishbergin mukaan tyyppillinen yhdysviittomien artikulaation sujuvuutta lisännyt prosessi on ollut assimilatio (vrt. Rimor ym., 1984). Usein etenkin yhdysviittoman ensimmäinen osa on ennakoanut jälkimmäistä osaa (Wallin, 1981). Jos ympäristö ei ole sallinut assimilatiota, niin toinen viittoman osista on voinut jäädä kokonaan pois.

Artikulaation sujuvuutta lisänneiden muutosten myötä yhdysviittomien artikulaationopeus on kasvanut. Artikulaation nopeutuminen kielii yleisemmästä leksikaalistumisprosessista, jossa kaksi erillistä muotoa sulautuvat yhdeksi (Wallin, 1981).

4. *Lexical content limited to the hands.* Muutoksilla, jotka ovat siirtäneet leksikaalisen sisällön välitysvastuuta manuaalisille artikulaattoreille Frishberg tarkoittaa yksinkertaisesti tendenssiä karsia kielen järjestelmästä viittomiin usein liittyneet pantomiimiset, monesti ei-manuaaliset piirteet kuten turhat kehon liikkeet ja ilmeet.

5. *Morphological preservation.* Morfologisesti motivoituilla muutoksilla Frishberg viittaa pyrkimykseen luoda kieleen yhtenäisiä muotosarjoja, *paradigmoja*. Yhtenä esimerkkinä ASL:ssä tapahtuneesta morfologisesta motivoidusta muutoksesta hän antaa kaksikäätisen viittoman STEAL ‘varastaa’, jonka dominoivan käden käsimuoto on muuttunut kämmenkäsimuodosta kaksisormiseksi käsimuodoksi, jossa etu- ja keskisormi ovat nyrkistä ojennetut ja harotetut. Käsimuodon muutosta ovat Frishbergin mukaan motivoineet muut samanlaisella käsimuodolla tuotetut, viittoman STEAL lailla loukkaavaa käytöstä ilmaisevat muodot RASCAL ‘lurjus’, SELFISH ‘itsekesä’ ja NERVY ‘(Am.) röyhkeä’.

Yleisemmällä tasolla morfologisesti motivoituja muutoksia voidaan pitää *analogiana*, jonka Anttila (1989: 88) määrittelee seuraavasti: »Analogy is a function of the relational aspects of grammar and a mental striving for simplicity or uniformity». Historiallisessa kielitieteessä analogia on usein nostettu säännöllisinä pidettyjen formaalien muutosten (kuten puhuttujen kielten ääntenmuutosten, tai kaksikäätisten viittomien symmetriapyrkimysten) vastavoimaksi.

Frishberg argumentoi, että luonnollisten fonologisten muutosten seurauksena viittomat ovat menettäneet ikonisia ja pantomiimisiä piirteitään ja muuttuneet arbitraarisemmiksi muodoiksi. Toisin sanoen Frishberg siis väittää, että historiallisten muutosten johdosta viittomien läpinäkyvyys on hämärty-

nyt. Tämä muutoksen suuntaa koskeva väite, jota kutsun deikonisaatio-argumentiksi, on kiehtova ja kirjallisuudessa usein esiintynyt (esim. Klima & Bellugi, 1979; Jantunen, 2001; Rissanen, 1985), ja seuraavassa (ks. luvut 3.2.1–3.2.5) katsauksessani suomalaisen viittomakielen viittomissa tapahtuneisiin luonnollisiin fonologisiin muutoksiin pohdinkin erityisesti sitä, miten se sopii esitelmäni muutosten luonnehdintaan.

3.2 Viittomien luonnollinen fonologinen muutos suomalaisessa viittomakielessä

Suomalaisen viittomakielen viittomien historiallista muuttumista koskevat päätelmäni perustuvat kahden suomalaisesta viittomakielestä laaditun sanakirjan vertailuun. Nämä sanakirjat ovat *De dövstummas åtbördsspråk i Finland – Kuuromykkäin viittomakieli Suomessa, I-III* (Hirn, 1910; 1911; 1916) eli lyhyesti Hirnin sanakirja ja *Suomalaisen viittomakielen perussanakirja* (Malm, 1998) eli lyhyesti Perussanakirja; vertailun lähtöasetelma on, että Hirnin sanakirja esittää ne muodot, jotka ovat alkaneet muuttua ja Perussanakirja muutosten lopputulokset. Molemmat sanakirjat kuvaavat – alkutekstiensä mukaan – suomalaisten kuurojen keskuudessaan yleisesti käyttämän viittomakielen⁷ viittomia (Malm, 1998: 7; Hirn, 1910: 5–6).

Käytännössä olen käyttänyt aineistona myös kolmatta suomalaisesta viittomakielestä laadittua sanakirjaa, 1970-luvulla valmistunutta *Viittomakielen kuvasanakirjaa* (1977[1973]) eli lyhyesti Kuvasanakirjaa. Kuvasanakirjan aineistokäyttö viittomissa tapahtuneiden luonnollisten fonologisten muutosten selvittämisessä ei kuitenkaan ole yhtä mutkatonta kuin Hirnin sanakirjan ja Perussanakirjan käyttö: toisin kuin Hirnin sanakirja ja Perussanakirja, Kuvasanakirja ei pyri kielen deskriptioon vaan tietoiseen ohjailuun (ks. Kuvasanakirjan sivut v-vii); Ku-

vasanakirja sisältää jopa monia pohjoismaisissa seminaareissa sovittuja uudismuotoja, ja lainoja sekä suomesta että muista viittomakielistä. Koska ei ole tiedossa, missä määrin kielen tietoinen ohjailu on vaikuttanut Kuvasanakirjassa esitettyjen viittomien muotoon, katson, ettei Kuvasanakirjaa voi ainakaan suoraan käyttää viittomien muodon *luonnollista* muutosta koskevien päätelmien tekoon. Selostankin Kuvasanakirjan muotoja lähinnä vain alaviitteissä.

3.2.1 Muutokset, jotka ovat lisänneet viittomien symmetriaa

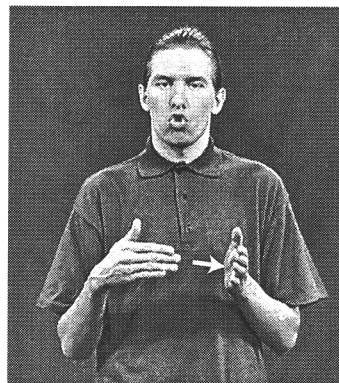
Frishbergin (1975) ASL:stä identifioimien viittomien symmetriaa lisänneiden muutosten kaltaisia muutoksia on dokumentoitu muun muassa italialaisessa viittomakielessä (Radutzky, 1990), ja näitä muutoksia on tapahtunut myös suomalaisessa viittomakielessä. Kaksi suomalaisen viittomakielen viittomaa, jotka ovat läpikäyneet *liikkeen symmetriaa lisäävän muutoksen* ovat ILMA ja TOTELLA. Viittoman ILMA liikkeestä on viittoman muuttuessa kaksikätkiseksi tullut vuoro-*liike*; viittoman TOTELLA liikkeestä on tullut kopiointiliike.⁸ Viittoman ILMA vanha muoto

to ja moderni muoto on esitetty kuviossa 4.

Kaksi esimerkkiä suomalaisen viittomakielen viittomista, jotka ovat läpikäyneet *käsimuotojen symmetriaa lisäävän muutoksen* ovat viittomat KOVA ja TILATA.⁹ Analysoin näiden viittomien muutosta tarkemmin seuraavassa.

Hirnin kuvaama viittoma KOVA on luokan 3 viittoma (ks. kaksikätkisten viittomien tytopologia luvussa 3.1), jonka ei-dominoiva käsi on kämmenkäsimuoto eli niin sanottu B-käsimuoto, ja jonka dominoiva käsi on yksisorminen käsimuoto, jossa ojennettuna sormena on etusormi. Tätä käsimuotoa kutsutaan yleensä G-käsimuodoksi. Perussanakirjassa KOVA on luokan 2 viittoma, jonka dominoiva käsi on ei-dominoivan käden kaltainen B-käsimuoto, joskin viittoma voidaan yhä muodostaa siten, että dominoiva käsi on G. Viittoman KOVA vanha ja moderni muoto on esitetty kuviossa 2.¹⁰

Myös viittoma TILATA on Hirnin mukaan tuotettu alunperin luokan 3 viittomana, jonka dominoivan käden käsimuoto on ollut G ja ei-dominoivan käden käsimuoto B. Perussanakirjassa viittoma TILATA on luokan 2 viittoma: sen ei-dominoiva käsi on kopioinut dominoivan käden yksisormisen G-käsi-

KUVIO 2. Viittomassa KOVA on tapahtunut historiallinen muutos, jonka seurauksena dominoiva käsi on omaksunut ei-dominoivan käden käsimuodon. Vasemmalla on Hirnin (1910) kuvaama vanha muoto (viittomavalokuva 50a) ja oikealla *Suomalaisen viittomakielen perussanakirjan* (Malm 1998) artikkelissa 312 kuvattu moderni muoto.

muodon. Viittoman TILATA vanha ja moderni muoto on esitetty kuviossa 3.¹¹

Hirnin sanakirjan ja Perussanakirjan vertailu paljastaa, että suomalaisessa viittomakielessä on tapahtunut myös muutos, jossa kaksikäsisestä luokan 2 viittomasta VOI (ks. kuvio 8) on tullut luokan 3 viittoma. Muutos on mielenkiintoinen, sillä se näyttää sovitavan viittomakielissä varsin yleistä ja systemaattista käsimuotojen symmetriapyrkimystä vastaan. Käsittelen viittoman VOI muuttumista lähemmin luvussa 3.2.5.

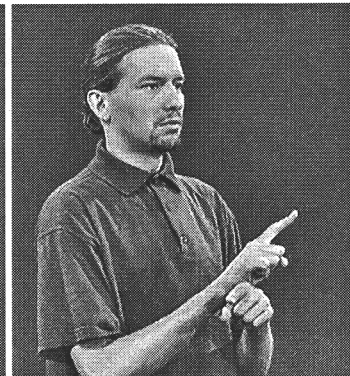
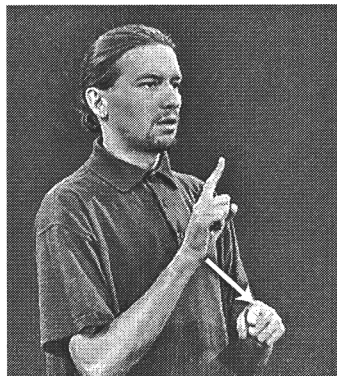
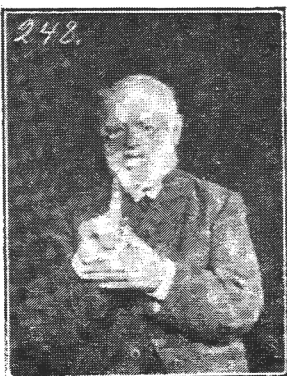
Ovatko viittomat ILMA, TOTELLA, KOVA ja TILATA muuttuneet deikonisaatio-argumentin ennustamalla tavalla? Viittomien TOTELLA, KOVA ja TILATA kohdalla kysymykseen on mielestäni vastattava kielteisesti: viittomissa tapahtuneiden muutosten ei voida osoittaa hämärtäneen niiden läpinäkyvyyttä.¹² Tämä johtunee siitä, että kaikkien kolmen viittoman tarkoite on abstrakti, minkä vuoksi ne ovat jo Hirnillä olleet muodoltaan hyvin arbitraarisia. Todettakoon kuitenkin, että jos viittomien täydellinen etymologia olisi tiedossa, niin deikonisaatiota voitaisiin ehkä osoittaa tapahtuneen. On esimerkiksi mahdollista, että Hirnin viittoma TILATA kuvaa henkilöä pöydän tai tiskin ääressä. Tällöin

TILATA olisi Hirnillä polysynteettinen viittoma, jonka dominoiva käsi on henkilöklassifikaattori ja ei-dominoiva käsi vyötärönkorkuista, seinämäistä objektia (kuten tiskiä tai pöytää) esittävä klassifikaattori. Modernissa muodossaan viittoman TILATA ei-dominoivalla kädellä ei enää olisi läpinäkyvää klassifikatorista statusta ja sen voitaisiin sanoa muuttuneen arbitraarisemmaksi.

Ensisilmäyksellä vaikuttaisi siltä, ettei myöskään viittoma ILMA ole muuttunut deikonisaatio-argumentin ennustamalla tavalla. Lähemmin tarkasteltaessa viittomassa näyttäisi kuitenkin tapahtuneen pantomiimisuuden häviämistä (kasvojen ilmeen neutraalistumista ja liikkeen tavan stilisoitumista), ja viittoman ILMA muutos on mahdollista luokitella myös muutokseksi, joka on siirtänyt leksikaalisen sisällön välitysvastuuta manuaalisille artikulaattoreille (ks. luku 3.2.4).

3.2.2 Viittomien artikulaatiopaikassa tapahtuneet muutokset

Kaksi esimerkkiä suomalaisen viittomakielen viittomista, joiden artikulaatiopaikassa on tapahtunut muutosta, ovat jo edellä luvussa 3.2.1 käsittelemäni viittoma ILMA (ks.

KUVIO 3. Viittoman TILATA muutoksessa ei-dominoiva käsi on kopioinut dominoivan käden käsimuodon. Vasemmalla on Hirnin (1916) kuvaama vanha muoto (viittomavalokuva 248) ja oikealla *Suomalaisen viittomakielen perussanakirjan* (Malm 1998) artikkelissa 676 kuvattu moderni muoto.

kuvio 4), ja viittoma PURRA¹³. Muuttuessaan kaksikäitiseksi viittoman ILMA artikulaatiopaikka on siirtynyt lähemmäs kasvojen tai kaulan aluetta.¹⁴ Yksikäitisenä säilyneen viittoman PURRA artikulaatiopaikka näyttäisi puolestaan siirtyneen vyötärön tasolta kaulan korkeudelle, suun viereen.

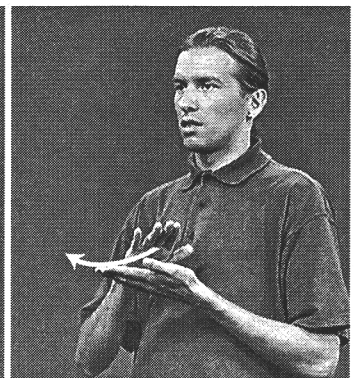
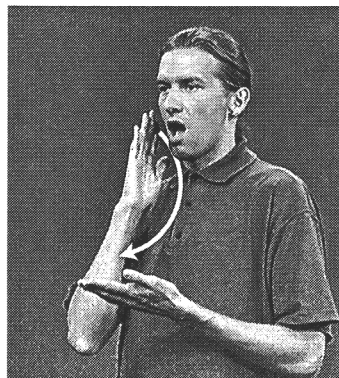
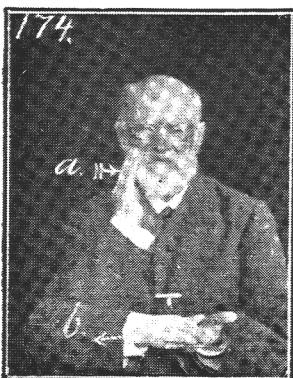
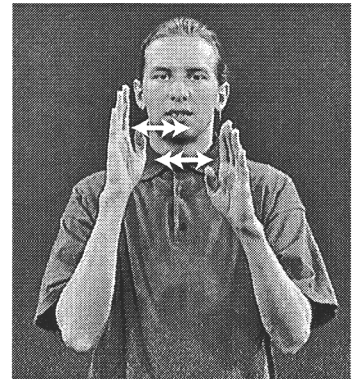
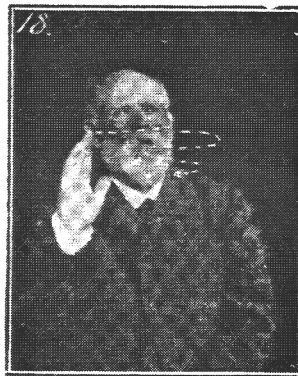
Toisin kuin viittomassa ILMA tapahtunutta artikulaatiopaikan muutosta, viittomassa PURRA tapahtunutta artikulaatiopaikan muutosta ei välttämättä voida pitää puhtaasti (artikulaation ja) havaitsemisen helppouden motivoimana muutoksena; käsittelen viittoman PURRA muutosta lähemmin luvussa 3.2.5.

Mikä on viittomissa ILMA ja PURRA tapah-

tuneiden muutosten suhde Frishbergin deikonisaatio-argumenttiin? Viittomassa ILMA tapahtunut artikulaatiopaikan muutos ei liiemmin puolla eikä mitätöi luvussa 3.2.1 esittämäni käsitystä, jonka mukaan viittoma ILMA olisi menettänyt pantomiimisuuttaan. Sen sijaan viittomassa PURRA tapahtuneella artikulaatiopaikan muutoksella näyttäisi olevan deikonisaatio-argumentille tuntuvampia seurauksia: paikan muutoksen myötä viittoman ikonisuuden voidaan nimittäin katsoa lisääntyneen. Käsittelen tätä “reikonisaatiota” tarkemmin luvussa 3.2.5.

3.2.3 Muutokset, jotka ovat lisänneet artikula-

KUVIO 4. Viittoma ILMA on muuttunut yksikäitisestä kaksikäitiseksi, ja sen artikulaatiopaikka on siirtynyt lähemmäs kasvojen aluetta. Vasemmalla on Hirnin (1910) kuvaama vanha muoto (viittomavalokuva 18) ja oikealla *Suomalaisen viittomakielen perussanakirjan* (Malm 1998) artikkelissa 264 kuvattu moderni muoto.

KUVIO 5. Viittoma ANTEEKSI on alunperin koostunut kahdesta osasta, jotka nykyään ovat sulautuneet yhteen. Vasemmalla on Hirnin (1911) kuvaama vanha muoto (viittomavalokuva 174) ja oikealla *Suomalaisen viittomakielen perussanakirjan* (Malm 1998) artikkelissa 15 kuvattu moderni muoto.

laation sujuvuutta

Yksi esimerkki suomalaisessa viittomakielessä tapahtuneesta yhdysviittoman artikulaation sujuvuutta lisänneestä muutoksesta on viittomassa ANTEEKSI (ks. kuvio 5) tapahtunut muutos. Hirnin sanakirjassa ANTEEKSI on ollut selvästi yhdysviittoma (tai sanaliitto) koostuen osista KILTTI ja PYYHKIÄ-POIS.¹⁵ Perussanakirjassa nämä alkuperäiset osat eivät enää erotu – viittoman ANTEEKSI moderni muoto on selvästi yksi yhtenäinen viittoma.

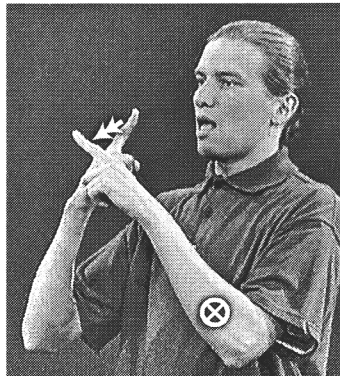
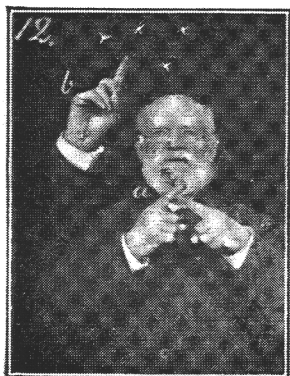
Viittomassa ANTEEKSI tapahtunut muutos on seurausta assimilatioprosessista, jossa yhdysviittoman (tai sanaliiton) ensimmäinen osa on sulautunut toiseen osaan. Yleisemmällä tasolla viittoman ANTEEKSI muutos ilmentää yhä aktiivista suomalaisen viittomakielen morfologista prosessia, jossa viittoman toistoliike redusoituu kertaliikkeeksi sen liittyessä yhdysviittoman ensimmäiseksi osaksi.

Toinen esimerkki suomalaisessa viittomakielessä tapahtuneesta artikulaation sujuvuutta lisänneestä muutoksesta on viittomassa TÄHTI (ks. kuvio 6) tapahtunut muutos. TÄHTI on Hirnin sanakirjassa ollut yhdysviittoma (tai sanaliitto) koostuen osasta KIDE ja tätä seuranneista pään yläpuolelle

suunnatuista osoituksista. Nykyisessä perusmuodossaan viittoma TÄHTI on kadottanut jälkimmäiset osoitukset (joskin tietyissä lauseyhteyksissä osoitukset voivat yhä seurata viittomaa; osoitusten funktio on tällöin kuitenkin kieliopillinen). Viittomassa TÄHTI tapahtunut muutos edustaa Frishbergin (1975) kuvailemaa deletio-prosessia, joka tapahtuu silloin, kun ympäristö ei mahdollista artikulaation sujuvuutta lisääviä assimilaatioita.¹⁶

Viittomassa ANTEEKSI on tapahtunut selvää muodon yksinkertaistumista. Sen läpinäkyvyysasteen ei kuitenkaan voida osoittaa merkittävästi muuttuneen. Viittoma ANTEEKSI, joka Hirnin sanakirjan ja Kuvasanakirjan mukaan perustuu jotakuinkin metaforaan “anteeksipyyntö ja -anto ovat jonkin teon laupeaa poispyyhkimistä”, on (paljolti anteeksipyynnön ja -annon käsitteellisestä abstraktisuudesta johtuen) sekä Hirnillä että Perussanakirjassa hyvin läpinäkymätön, ja arbitraarinen.

Viittomassa TÄHTI on mielestäni tapahtunut läpinäkyvyyden hämärtymistä. Hirnin KIDE plus osoitukset -yhdistelmä luo vahvan mielikuvan juuri taivaalla (tai pään yläpuolella) olevista x:n muotoisista objekteista, joita on vaikea olla assosioimatta muiksi

KUVIO 6. Viittomassa TÄHTI ei enää ole alkuperäisiä pään yläpuolelle suunnattuja osoituksia. Vasemmalla on Hirnin (1910) kuvaama vanha muoto (viittomavalokuva 12) ja oikealla *Suomalaisen viittomakielen perussanakirjan* (Malm 1998) artikkelissa 655 kuvattu moderni muoto.

kuin tähdiksi. Perussanakirjan muodolla yhteys x:n muotoisiin objekteihin on yhä olemassa, mutta yhteys taivaalle ei enää ole ilmeinen – ilman olemassaolevaa konventiota Perussanakirjan muoto voisi yhtä hyvin tarkoittaa vaikkapa ‘ruksia’.

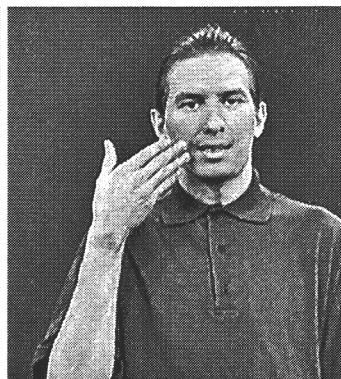
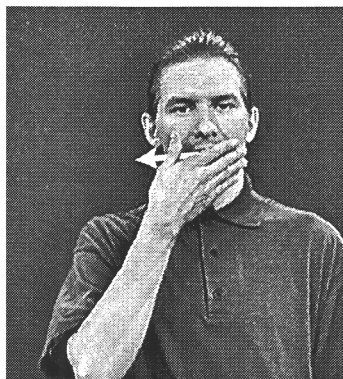
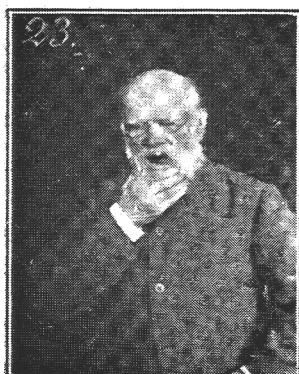
3.2.4 Muutokset, jotka ovat siirtäneet leksikaalisen sisällön välitysvastuuta manuaalisille artikulaattoreille

Pyrkimys hankkiutua eroon viittomiin liittyvistä pantomiimisista, monesti ei-manuaalisista piirteistä on ollut nähtävissä usean

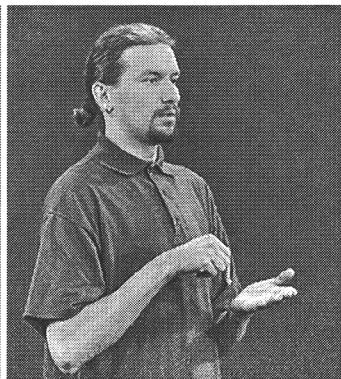
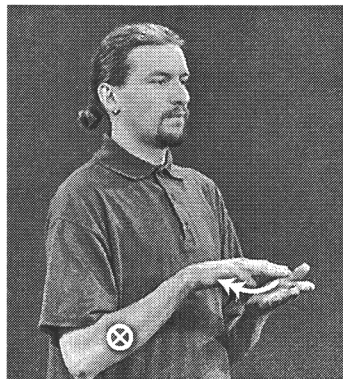
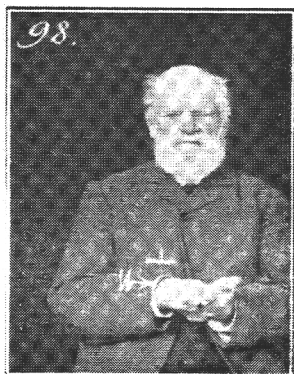
suomalaisen viittomakielen viittoman kohdalla. Esimerkiksi viittomat LÄMPÖ, KEUHKO, NAHKA ja UKKONEN ovat varhaisissa muodoissaan olleet kiistatta pantomiimisia. Nykymuodoissa pantomiimisia elementtejä ei enää ole.

Kuviossa 7 on esitetty viittoman LÄMPÖ vanha ja moderni muoto. Viittoma LÄMPÖ on aiemmin tuotettu puhaltamalla suun edessä olevaan kämmeneen (“lämmin ilma osuu kämmeneen”), nykyään viittomassa on manuaalinen liike.

Viittoman LÄMPÖ muutosta voidaan pitää esimerkkinä diakronisesta tavunmuodostuk-

KUVIO 7. Viittoman LÄMPÖ alkuperäinen kämmeneen suunnattu puhallus on korvautunut fonologisella, manuaalisella liikkeellä. Vasemmalla on Hirnin (1910) kuvaama vanha muoto (viittomavalokuva 23) ja oikealla *Suomalaisen viittomakielen perussanakirjan* (Malm 1998) artikkelissa 35 kuvattu moderni muoto.

KUVIO 8. Alun perin samoilla kämmenkäsimuodoilla muodostetun viittoman VOI dominoiva käsi on muuttunut kaksisormiseksi käsimuodoksi. Vasemmalla on Hirnin (1911) kuvaama vanha muoto (viittomavalokuva 98) ja oikealla *Suomalaisen viittomakielen perussanakirjan* (Malm 1998) artikkelissa 767 kuvattu moderni muoto.

sesta. Viittoma on omaksunut selkeän fonologisen liikkeen, ja viittomakielten tavut määritellään juuri liikkeen kautta (esim. Brentari, 1998).

Pantomiimisuuden väheneminen voi olla yleisemminkin mielekästä käsitteellistää tavunmuodostukseksi. Tätä kautta monet muutokset, jotka ovat siirtäneet leksikaalisen sisällön välitysvastuuta manuaalisille artikulaattoreille voidaan nähdä yleisenä leksikaalistumisprosessina, jossa ei-kielellinen ilmaus siirtyy osaksi kielen systeemiä.

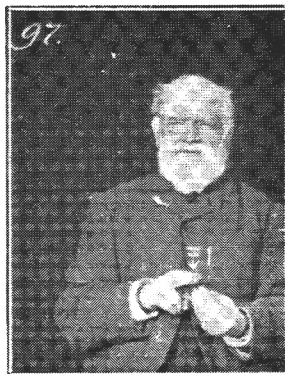
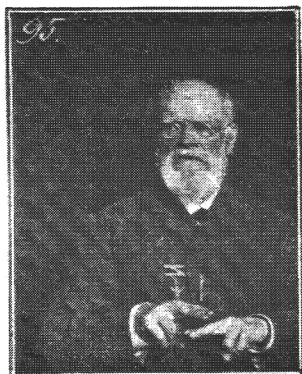
3.2.5 Morfologisesti motivoituneet muutokset

Luvussa 3.2.1 mainitsemani suomalaisen viittomakielen viittoma VOI (ks. kuvio 8) on muuttunut symmetrisestä luokan 2 viittomasta epäsymmetriseksi luokan 3 muodoksi. Viittoman VOI dominoivan käden käsimuoto on Hirnin sanakirjassa ei-dominoivan käden lailla B. Perussanakirjassa viittoman VOI dominoiva käsi on kaksisorminen niin kutsuttu H-käsimuoto, jossa etu- ja keskisormi ovat nyrkistä ojennetut ja kiinni toisissaan.

Viittoman VOI muutos näyttäisi olevan luettavissa morfologisesti motivoituneeksi muutokseksi. Yksi seikka, joka puhuu tämän tul-

kinnan puolesta on se, että viittoman VOI dominoivan käden uusi käsimuoto on suomalaiselle viittomakielelle tyypillinen klassifikatorinen, siis selkeään morfologiseen luokkaan kuuluva käsimuoto (joskin myös Hirnin B-käsimuodolla on voinut olla 1900-luvun alun suomalaisessa viittomakielessä klassifikatorinen status). Se kuvaa veitsen kaltaista esinettä, ja koko viittoma siten "voim levittämistä tai ottamista veitsellä". Toinen seikka, joka puoltaa viittomassa VOI tapahtuneen muutoksen luokittelamista morfologisesti motivoituneeksi on se, että suomalaisessa viittomakielessä näyttää olevan klassifikatorisilla H-käsimuodoilla tuotetuista, "veitsellä ruoka-aineiden parissa tehtävää toimintaa" kuvaavista viittomista koostuva paradigma. Tähän paradigmaan kuuluvat ainakin viittomat SUOLA, joka kuvaa jotakuinkin "suolan sirottamista veitsellä", ja KANANMUNA, joka kuvaa "veitsellä tapahtuvaa kananmunan kuoren kopauttamista" (ks. kuvio 9; vrt. Kuvasanakirjassa viittomille annettuihin etymologioihin). Viittoman VOI käsimuodon muuttuminen tekee viittoman kiistatta osaksi tätä paradigmaa.

Luvussa 3.2.2 käsiteltiin viittomaa PURRA, jossa on tapahtunut artikulaatiopaikan muutos vyötärön tasolta suun viereen. Totesin, että viittomassa tapahtunutta artikulaa-

KUVIO 9. Vasemmalla viittoma SUOLA (Hirnin viittomavalokuva 95) ja oikealla viittoma KANANMUNA (viittomavalokuva 97). Molempien viittomien dominoivan käden käsimuoto on klassifikaattori, joka kuvaa veitsen kaltaista esinettä.

tiopaikan muutosta ei välttämättä voida pitää puhtaasti (artikulaation ja) havaitsemisen helppouden motivoimana muutoksena. Syy tähän on se, että monet muutkin elollisten olioiden suun toimintaa kuvaavat viittomat tuotetaan tyypillisesti suun alueella: viittomassa PURRA tapahtunut artikulaatiopaikan muutos vaikuttaa siis myös morfologisesti motivoitulta.

Viittomat VOI ja PURRA ovat deikonisaatioargumentin kannalta erittäin kiinnostavia, sillä viittomat vaikuttavat muuttuneen – vastoin odotuksia – selvästi ikonisemmiksi. Toisin kuin Hirnillä, nykyään viittoman VOI dominoivan käden käsimuoto muistuttaa selvästi veistä ja viittoma PURRA tuotetaan elollisten olioiden purukalustolle tyypillisen alueen eli pään läheisyydessä.

Olen käsitellyt viittomissa VOI ja PURRA tapahtuneita muutoksia luonnollisina fonologisina muutoksina, joiden perusta on ihmisille tyypillisessä mentaalisisessä pyrkimyksessä kohditi muodollista yhteneväisyyttä – siis analogiaa. Näiden muutosten luonnollisuus (tässä: ihmisten alitajuinen tarve hakea samankaltaisuutta) voidaan kuitenkin kyseenalaistaa. On nimittäin mahdollista, että viittoman VOI käsimuodon muutos ja viittoman PURRA paikan muutos ovat seurausta 1900-luvulla harjoitetusta suomalaisen viittomakielen tietoisesta ohjailusta, kuten Kuvasanakirjankin laadintaan vaikuttaneesta pyrkimyksestä tehdä viittomista helposti opittavia (vrt. luku 3.2).¹⁷ Valitettavasti asiaa puoleen tai toiseen vahvistavaa aineistoa ei ole käytettävissäni.

4. LOPUKSI

Tässä artikkelissa olen käsitellyt Frishbergin (1975) ASL:stä tekemän tutkimuksen viitekehityksessä joitakin suomalaisen viittomakielen viittomissa tapahtuneita luonnollisia fonologisia muutoksia eli muutoksia, jotka ovat kohdistuneet viittomien muotoon ja joiden

perusta on ollut ihmisten anatomiassa ja psyyko-fysiikassa. Käsittelemäni perusteella voidaan sanoa, että suomalaisessa viittomakielessä on tapahtunut ainakin sellaisia luonnollisia fonologisia muutoksia, jotka ovat lisänneet viittomien symmetriaa, siirtäneet viittomien artikulaatiopaikkaa lähemmäs kaulan aluetta, tehneet viittomista kaksikäisiä, myötävaikuttaneet viittomien artikulaation sujuvuuteen ja karsineet viittomiin liittyneitä pantomiimisia elementtejä. Näyttäisi lisäksi siltä, että suomalaisessa viittomakielessä on tapahtunut myös morfologisesti motivoituja muutoksia. Näiden muutosten luonnollisuus ei kuitenkaan ole itsestään selvää: muutokset voivat olla seurausta myös suomalaisen viittomakielen tietoisesta ohjailusta.¹⁸

Erityisellä mielenkiinnolla olen tarkastellut suomalaisen viittomakielen viittomissa tapahtuneiden muutosten suhdetta Frishbergin ASL:lle muotoilemaan deikonisaatioargumenttiin. Tämän argumentin mukaanhan ASL:n viittomat ovat historiallisten muutosten seurauksena menettäneet alkuperäisiä ikonisuuksia ja pantomiimisia piirteitä – tai läpinäkyvyyttä – ja muuttuneet arbitrarisemmiksi muodoiksi. Ovatko suomalaisen viittomakielen viittomat muuttuneet deikonisaatioargumentin ennustamalla tavalla?

Osa käsittelemistäni muutoksista on tukenut deikonisaatioargumenttia. Esimerkiksi kaikki käsittelemäni suomalaisen viittomakielen viittomissa tapahtuneet muutokset, jotka ovat siirtäneet leksikaalisen sisällön välitysvastuuta manuaalisille artikulaattoreille (ks. luku 3.2.4) ovat tehneet viittomista kiistatta myös vähemmän pantomiimisia. Argumentti saa tukea myös viittomassa TÄHTI tapahtuneesta muutoksesta.

Osaan käsittelemiäni muutoksia deikonisaatioargumentti ei taas näyttäisi (ainakaan jyrkästi tulkittuna) pätevän. Viittomien TOVELLA, KOVA, TILATA ja ANTEEKSI läpinäkyvyyden ei voida osoittaa muuttuneen, ja viit-

tomien VOI ja PURRA voidaan jopa katsoa muuttuneen ikonisemmiksi. Etenkin viittomien VOI ja PURRA reikonisaatiota koskeva havainto on kiehtova, sillä se implikoi mahdollisista syvällisemmistä eroista suomalaisen viittomakielen ja ASL:n välillä (olettaen, että esittelemäni morfologisesti motivoituidut muutokset ovat luonnollisia). Havainnon perusteella voidaan jopa esittää hypoteesi, että ikonisuus on suomalaisen viittomakielen viittomissa hyväksyttävämpää kuin ASL:n viittomissa.

Olen sitonut viittomien läpinäkyvyysasteen muutokset tässä artikkelissa vahvasti viittomien muodon muutokseen. Todettakoon, että viittomien läpinäkyvyys voi kuitenkin muuttua myös kielisysteemin ulkoisten muutosten, esimerkiksi yhteiskunnallisten muutosten seurauksena. Esimerkki yhteiskunnallisen muutoksen seurauksena tapahtuneesta viittoman läpinäkyvyyden hämärtymisestä on muun muassa Rissanenkin (1985) mainitsema viittoma KAHVI. Alkuaan kahvinjauhamisliikkeen motivoimasta viittomasta on jauhekahvin ja kahvinkeitinten yleistyessä tullut – ilman muodollista muutosta – varsin läpinäkyvä.

Yleisesti ottaen pelkkä deikonisaation periaate ei riitä suomalaisessa viittomakielessä tapahtuneiden luonnollisten fonologisten muutosten luonnehdintaan, ja mielestäni voidaan jopa kysyä, missä määrin sen (marginaalinenkin) esittely viittomakielten salienttenpana muutostendenssinä (esim. Frishberg, 1975; Jantunen, 2001; Klima & Bellugi, 1979; Rissanen, 1985) on johtunut esimerkiksi pyrkimyksestä korostaa viittomakielten “kielimäisyyttä” suhteessa perinteisesti varsin arbitraarisina pidettyihin puhuttuihin kieliin. Tähän kysymykseen vastaaminen jääköön kuitenkin myöhemmän (ehkä hermeneuttisemmän) tutkimuksen selvittäväksi, kuten myös se, millaista lisäarvoa systeemilähtöisempi muutoksen tar-

kastelutapa (esimerkiksi leksikaalistumisen, tavunmuodostuksen ja homonymian välttämisen periaatteiden avulla) mahdollisesti toisi suomalaisen viittomakielen muutoksen luonnehdinnalle.

VIITTEET

- Anttila, R. (1989). *Historical and Comparative Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Battison, R. (1978). *Lexical Borrowing in American Sign Language*. Silver Spring, Maryland: Linstok Press.
- Bloomfield, L. (1935[1933]). *Language*. Revised British edition. London: George Allen & Unwin Ltd..
- Boyes Braem, P. & Sutton-Spence, R. (2002). (toim.) *The Hands Are the Head of the Mouth. The Mouth as Articulator in Sign Languages*. Hamburg: SIGNUM-Press.
- Brentari, D. (1998). *A Prosodic Model of Sign Language Phonology*. Cambridge, Massachusetts; London, England: A Bradford Book.
- Deuchar, M. (1984). *British Sign Language*. London, Boston, Melbourne and Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Frishberg, N. (1975). Arbitrariness and Iconicity: Historical Change in American Sign Language. *Language*, 51, 696–719.
- Hirn, D.F. (1910, 1911, 1916). *De dövstummas åtbördsspråk i Finland – Kuuromyökkäin viittomakieli Suomessa I–III*. Helsingfors: Finlands Dövstumföbunds Förlag.
- Jantunen, T. (2001). *Suomalaisen viittomakielen synnystä, vakiintumisesta ja kuvaamisen periaatteista*. Helsinki: Kuuorojen Liitto ry.
- Kegl, J., Senghas, A. & Coppola, M. (1999). Creation through Contact: Sign Language Emergence and Sign Language Change in Nicaragua. Teoksessa DeGraff, M. (toim.), *Language Creation and Language Change. Creolization, Diachrony and Development* (s. 179–237). Cambridge, Massachusetts; London, England: The MIT Press.
- Klima, E. & Bellugi, U. (1979). *The Signs of Language*. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press.
- Lass, R. (1980). *On Explaining Language Change*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Liddell, S.K. (1984). THINK and BELIEVE: Sequentiality in American Sign Language. *Language*, 60, 372–399.
- MacFarlane, J. (1999). From Affect to Grammar: Ritualization of Facial Affect in Signed Languages. www.unm.edu/~jmacfarl/eyebrow.html (Luettu 4.6.1999).
- Malm, A. (1998). (toim.) *Suomalaisen viittomakielen perussanakirja*. Helsinki: KL Support Oy.
- Naukkarinen, T. (1996). Fritz and Maria Hirn: Deaf Photographers. Teoksessa R. Fisher & T. Vollhaber (toim.), *Collage. Works on International Deaf History*, (s. 205–220). Hamburg: Signum Press.
- Pimiä, P. (1987). Suomalaisen viittomakielen suunliikkeistä. Teoksessa P. Pimiä & T. Rissanen, *Kolme kirjoitusta viittomakielestä*, (s. 25–47). Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja No. 17. Helsinki.
- Radutzky, E. (1990). The Changing Handshake in Italian Sign Language. Teoksessa W.H. Edmondson & F. Karlsson (toim.), *SLR'87. Papers from the 4th International Symposium on Sign Language Research*, (s. 94–113). Hamburg: Signum-Verlag.
- Rainò, P. (2000). Carl Oscar Malm – suomalaisen viittomakielen isä. Teoksessa A. Malm (toim.), *Viittomakieliset Suomessa*, (s. 35–47). Pieksämäki: Finn Lectura.
- Rainò, P. (2001). Venäjänvoista kovahampaiseksi – Suomi-viittomien etymologioista. Teoksessa K. Mallat, T. Ainiala & E. Kiviniemi, *Kieli 14. Nimien maailmasta*, (s. 122–136). Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Helsinki.
- Rimor, M., Kegl, J., Lane, H. & Schermer, T. (1984). Natural Phonetic Processes Underlie Historical Change & Register Variation in American Sign Language. *Sign Language Studies*, 43, 97–119.
- Rissanen, T. (1985). *Viittomakielen perusrakenne*. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja No. 12. Helsinki.
- Savolainen, L. (2000). Viittoman rakenne. Teoksessa A. Malm (toim.), *Viittomakieliset Suomessa*, (s. 168–188). Pieksämäki: Finn Lectura.
- Senghas, A. (1994). Nicaragua's Lessons for Language Acquisition. *Signpost*, 7, 32–39.
- Siple, P. (1978). Visual Constraints for Sign Language Communication. *Sign Language Studies*, 19, 95–110.
- Stokoe, W.C. (1960). *Sign Language Structure. An Outline of the Visual Communication Systems of the American Deaf*. Studies in Linguistics Occasional Papers 8, University of Buffalo. New York.
- Takkinen, R. (2002). *Käsimuotojen salat. Viittomakielisten lasten käsimuotojen omaksuminen 2–7 vuoden iässä*. Helsinki: Kuurojen Liitto ry.
- Viittomakielen kuvasanakirja* (1977[1973]). Helsinki: Kuurojen Liitto ry.
- Wallin, L. (1981). Compounds in Swedish Sign Language in Historical Perspective. Stockholm. [Julkaisematon käsikirjoitus.].
- Wallin, L. (1996). *Polysynthetic Signs in Swedish Sign Language*. Department of Linguistics, Department of Sign Language, Stockholm University.
- Österberg, O. (1916). *Teckenspråket (med rikt illustrerad ordbok över det av Sveriges dövstumma använda ätbördsspråket)*. Uppsala: P Alfr. Perssons Förlag.

LOPPUVIITTEET

- ¹ Tarkoitan suomalaisella viittomakielellä Suomen kuurojenyhteisössä sen syntyhetkestä 1800-luvun puolivälistä lähtien käytettyä kieltä. Suomalaisen viittomakielen juuret ovat ruotsalaisessa viittomakielessä, tarkemmin Tukholman Manhemmin kuurojen sisäoppilaitoksessa (nyk. Manilla-koulussa) 1800-luvun alkupuolella käytetyssä kielessä: Suomen kuurojenopetuksen perustaja, suomalainen kuuro Carl Oscar Malm opiskeli vuosina 1834–1845 Manhemmissä ja omaksui ensikielekseen siellä tuolloin käytetyn viittomakielen. Tämä kieli levisi Malmin Suomessa vuonna 1846 aloittaman opetus toiminnan myötä myös Suomessa asuvien kuurojen keskuuteen. Suomalaisen viittomakielen syntyhetkiä ovat käsitelleet lähemmin Jantunen (2001) ja Rainò (2000).
- ² Hirnin sanakirjan syntyprosessin selostaminen ei kuulu tämän artikkelin aihepiiriin; aiheetta on käsitelty toisaalla (Jantunen, 2001). Todettakoon kuitenkin, että sanakirjan valmistuminen liittyi suurelta osin 1900-luvun alussa käynnistyneeseen niin kutsuttuun yhteispuhoismaiseen viittomakielihankkeeseen, jossa pyrittiin luomaan yhteinen viittomakieli Suomelle, Ruotsille, Tanskalle ja Norjalle. Hankkeen seurauksena valmistui sanakirja myös Ruotsissa (Österberg, 1916).
- ³ Viittomissa tapahtuneiden luonnollisten fonologisten muutosten tarkastelu on – tietenkin – vain yksi mahdollinen näkökulma viittomakielten historialliseen muutokseen. Toisenlaisia näkökulmia tarjoavat esimerkiksi Senghas (1994) sekä Kegl, Senghas ja Coppola (1999), jotka ovat dokumentoineet nicaragualaisen viittomakielen syntyprosessia ja muutosta 1980-luvun alusta lähtien. Mielenkiintoista luettavaa on myös McFarlane (1999), joka on tutkinut ei-manuaalisten eleiden (esim. kulmakarvojen kohottamisen) kieliopillistumista (mm. kysymysmarkkereiksi) osoittaen, että kieliopillistumisprosessit puhutuissa ja viitotuissa kielissä ovat samanlaisia. Suomalaisen viittomakielen osalta kannattaa tutustua ainakin Rainò'n (2001) artikkeliin, jossa hän tarkastelee *Suomea* vastaavan viittoman etymologiaa kontaktilingvistiksessä viitekehityksessä.
- ⁴ On ilmeistä, että deikonisaation ohella muutoksessa vaikuttavat muutkin periaatteet, ja voisi olla jopa hedelmällisempää käsitellä muutosta esimerkiksi *systemisyyden* käsitteen avulla (so. tarkastella muutosta systeemin ja ennen kaikkea sen rakentumisen, säilymisen ja uudentumisen kannalta). Artikkelin ylettömän laajenemisen estämiseksi olen kuitenkin rajannut käsittelyni (pääasiallisesti) vain deikonisaatioon.
- ⁵ Viittomia vastaavat tekstissä *glossit*, jotka ovat viittomien lähimpiä käänkösvastaineita; notaatio pienillä versaleilla.
- ⁶ Frishberg (1975) selittää muutosta sekä *kausaalises-ti* (kielen ulkoisiin tekijöihin vedoten) että *funktio-*

naalis-teleologisesti (kielen omista tarpeista käsin). Kausaalinen artikulaation ja havaitsemisen helppous –selitys on varsin hyväksyttävä; esimerkiksi Rimor, Kegl, Lane ja Schermer (1984) ovat laboratorio-oloissa osoittaneet, että Frishbergin kuvaamien historiallisten muutosten juuret ovat luonnollisissa artikulaation ja havaitsemisen helppouden motivoimissa foneettisissa prosesseissa, kuten assimilaatiossa. Systeemisymmetriaan pohjaava funktionaalisteleologinen selitys on sen sijaan kyseenalaisempi, ja teoreettisesti arveluttava (esim. Lass, 1980).

- ⁷ Hirnin sanakirjassaan kuvaaman kielen yleisyys 1900-luvun alun kuurojenyhteisössä voidaan kyseenalaistaa. Suomalaisen viittomakielen historiaa koskeva tutkimus antaa nimittäin aiheen olettaa, että Suomessa 1900-luvun alussa käytetty viittomakieli on ollut – paljolti *oralistisen* eli puheen ja sillä tapahtuneen opetuksen vuoksi – hyvin heterogeenista (Jantunen, 2001). On siis mahdollista, että Hirnin kuvaama kieli on otos vain pienen ryhmän kielestä, tai pahimmassa tapauksessa vain tekijänsä idiolektia. Pidän tätä mahdollisuutta kuitenkin hyvin epätodennäköisenä. Perustelen kantaani ensiksikin sillä, että koska Hirn toimi noin kolmekymmentä vuotta opettajana Turun kuurojenkoulussa, on oletettavaa, että opetustilanteessa hänen kielenensä on levinnyt lukuisten kuurojen keskuuteen. Toiseksi, koska Hirn omaksui kielensä kouluvuosinaan suoraan suomalaisen viittomakielen kantaisältä, Carl Oscar Malmilta (Jantunen, 2001; Rainò, 2000; ks. alaviite 2), samastuu hänen kielensä joka tapauksessa (jopa silloinkin, jos Hirnin sanakirjassaan kuvaama kieli olisi pelkkää tekijänsä idiolektia) alkuperäisimmäksi suomalaisen viittomakielen muodoksi.
- ⁸ Kuvasanakirjan viittoma ILMA on pohjoismainen uudismuoto, eikä se täten ole relevantti suomalaisessa viittomakielessä tapahtuneiden luonnollisten fonologisten muutosten tutkimukselle. Kuvasanakirjan viittoma TOTELLA on identtinen Perussanakirjassa kuvatun viittoman kanssa, joskin Perussanakirjan kuvauksen perusteella Hirnillä ja Kuvasanakirjassa selvästi mukana oleva ei-manuaalinen kehonliike (“kuuliaisuutta osoittava kumarrus”) olisi nykyään optionaalinen (viittomassa olisi siis tapahtumassa muutos, joka siirtää leksikaalisen sisällön välitysvastuuta manuaalisille artikulaattoreille; ks. luku 3.2.4). Kiintoisaa on myös, että viittomaa TOTELLA ei enää näyttäisi olevan mahdollista tuottaa yksikätisenä ilman jonkinasteista muutosta viittoman merkityksessä (vrt. Kuvasanakirjan viittomaan VELVOLLISUUS).
- ⁹ Käsimuotojen symmetriapyrkimys on yhä aktiivinen fonologinen prosessi suomalaisessa viittomakielessä (Rissanen, 1985).
- ¹⁰ Kuvasanakirjan muoto viittomasta KOVA on samanlainen kuin Hirnillä.
- ¹¹ Kuvasanakirjan viittomassa TILATA ei-dominoiva käsi on puristettu nyrkkiin. Tämän muodon ole-

massaolo ei kuitenkaan muuta sitä tosiona, että viittomassa TILATA on tapahtunut käsimuotojen symmetriaa lisäävä muutos.

- ¹² Viittomaan TOTELLA perinteisesti liittyvän ei-manuaalisen kehon liikkeen (“kuuliaisuutta osoittavan kumarruksen”) optionaalisuus voidaan tietysti tulkita merkiksi siitä, että viittomasta olisi tulossa läpinäkyvämpi.
- ¹³ Viittoman PURRA peruserkitys nykyään on ‘peto’ tai ‘susi’; viittomaa käytetään merkityksessä ‘purra’ vain eläimistä.
- ¹⁴ Viittoma ILMA voidaan yhä tuottaa yksikätisenä.
- ¹⁵ Hirnin kahdesta osasta koostuvan viittoman ANTEEKSI ensimmäinen osa voisi muotonsa puolesta olla myös viittoma PYYTÄÄ. Olen samastanut viittoman ANTEEKSI ensimmäisen osan viittomaksi KILTTI Kuvasanakirjassa viittomalle ANTEEKSI annetun etymologian “kiltisti pyyhkiä pois” perusteella. Viittoman ANTEEKSI muoto on Kuvasanakirjassa samanlainen kuin Perussanakirjassa.
- ¹⁶ Kuvasanakirjassa viittoma TÄHTI tuotetaan suorittamalla Hirnin viittoma KIDE pään yläpuolella samalla alueella, minne Hirnin osoitukset suuntautuvat. Tämän huomion nojalla viittomassa TÄHTI näyttäisi tapahtuneen myös artikulaatiopaikan muuttu-

mista. Luvun 3.2 alussa esittämiäni syiden johdosta Kuvasanakirjan perusteella ei kuitenkaan voi tehdä suoria luonnollista fonologista muutosta koskevia päätelmiä: on nimittäin mahdollista, että viittoman TÄHTI artikulaatiopaikka Kuvasanakirjassa on seurausta kielen tietoisesta ohjailusta (ks. Kuvasanakirjan sivut v-vii). Kantani onkin, että viittomassa TÄHTI tapahtuneista luonnollisista fonologisista muutoksista voidaan lopulta sanoa vain se, mitä niistä Hirnin sanakirjan ja Perussanakirjan perusteella saadaan irti.

- ¹⁷ Kuvasanakirjan viittomat VOI ja PURRA ovat identtisiä Perussanakirjan muotojen kanssa.
- ¹⁸ 1800-luvun lopussa alkaneet ja aina 1900-luvun loppupuoliskolle asti jatkuneet suomalaisen viittomakielen tietoiset tukahduttamis- ja ohjailuyritykset etenkin koulumaailmassa ovat voineet vaikuttaa myös luvuissa 3.2.1–3.2.4 esimerkkeinä käyttämiäni viittomien muotoon (ts. myös näiden muutosten luonnollisuus voidaan kyseenalaistaa). Luonnollista fonologista muutosta ja kyseisiä viittomia koskevan yleisen tiedon perusteella pidän tätä mahdollisuutta kuitenkin vain teoreettisena, joskin tunnistan sen hasardin, joka tähän oletukseen liittyy.

HISTORICAL CHANGE AND DEICONISATION IN FINNISH SIGN LANGUAGE SIGNS

Tommi Jantunen, *General Linguistics, University of Helsinki.*

The Finnish Association of the Deaf published the first Finnish Sign Language (FinSL) dictionary, *The Deafmutes Sign Language in Finland*, in the early 20th century. The dictionary appeared in three booklets and it was compiled by a deaf teacher, David Fredrik Hirn (1910, 1911, 1916). The dictionary contains ca. 450 lexemes which are depicted in 344 high quality photographs. Hirn's dictionary enables the study of historical changes in FinSL signs, which is the theme of this article. Following the study of Frishberg (1975) the article deals with the natural phonological changes that have occurred in FinSL signs, focusing especially to Frishberg's argument according to which ASL (American Sign Language) signs have lost their original iconic properties and become more arbitrary in form. It is shown in the article that similar changes that have occurred in ASL have taken place in FinSL, too. However, it is argued that the direction of change has not always been from iconic to arbitrary – sometimes the change has gone even from arbitrary to iconic.

Keywords: Finnish Sign Language, sign, iconicity, arbitrariness, natural phonological change, language change